

KỊCH LEV NIKOLAYEVICH TOLSTOY

PHẠM DUY KHUÊ*

Tóm tắt: *V. I. Lenin cho rằng: “Lev Tolstoi là tấm gương sáng ngời của Cách mạng Nga”. Ông là đại văn hào không chỉ của nước Nga mà của cả thế giới ở thế kỷ XIX, nửa đầu thế kỷ XX và mãi mãi. Ở Việt Nam nhiều trí thức biết đến ông chỉ ở lĩnh vực sáng tác văn học, với các tác phẩm vĩ đại như “Phục sinh”, “Anna Karenina”, “Chiến tranh và hoà bình”, v.v... nhưng chẳng mấy ai biết đến lĩnh vực sáng tác kịch của ông. Tolstoy đã viết trên 15 kịch bản hài kịch và chính kịch. Với toàn bộ sự nghiệp sáng tạo văn học và kịch bản sân khấu của mình, Tolstoy là một trong những ngôi sao điển hình sáng nhất trong bầu trời nghệ thuật hiện thực chủ nghĩa Nga thế kỷ XIX.*

Từ khoá: Tolstoy, kịch, Nga, đương thời, tư tưởng, quý tộc

Abstract: *V.I. Lenin said: “Lev Tolstoy is a shining example of the Russian Revolution.” He is a great writer not only of Russia but of the whole world in the 19th century, the first half of the 20th century and forever. In Vietnam, many intellectuals know him only in the field of literary creation, with great works such as “Resurrection”, “Anna Karenina”, and “War and Peace”, but few people know about his works in drama. Tolstoy wrote over 15 comedies and dramas. With his entire career of literary creation and stage plays, Tolstoy is truly one of the brightest stars in the sky of Russian realist art in the 19th century.*

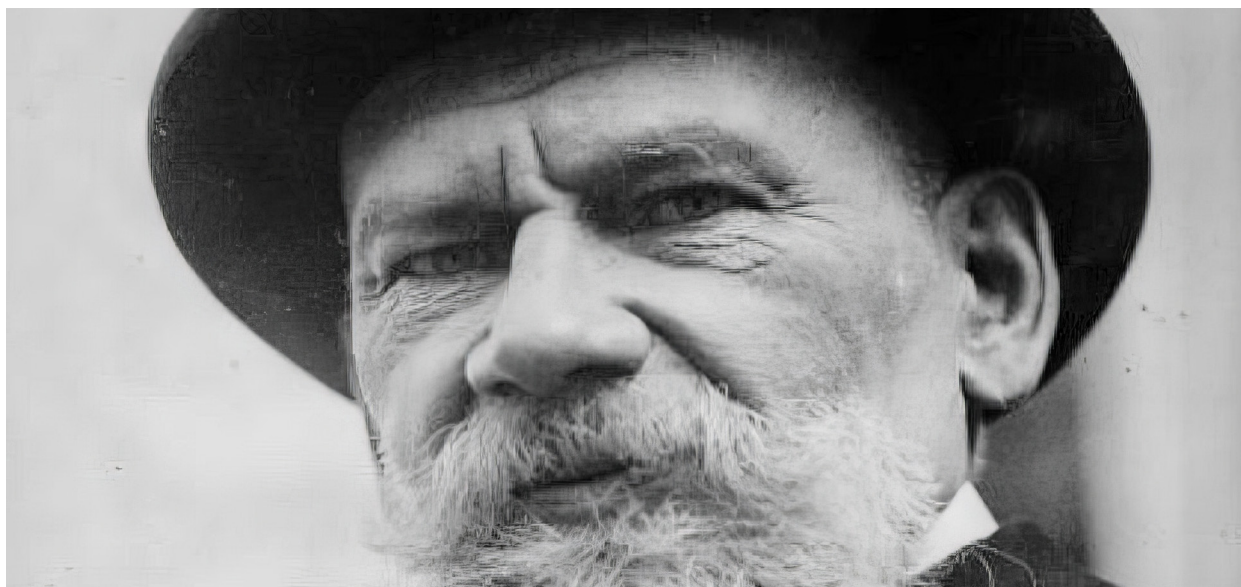
Keywords: Tolstoy, drama, Russia, contemporary, ideology, aristocrat

Lev Nikolayevich Tolstoy, sinh ngày 28 tháng 8 năm 1828, qua đời ngày 7 tháng 11 năm 1910, là nhà văn Nga, tác giả của nhiều tiểu thuyết, truyện vừa, truyện ngắn, kịch bản sân khấu với khuynh hướng tư tưởng và quan điểm nghệ thuật rõ rệt.

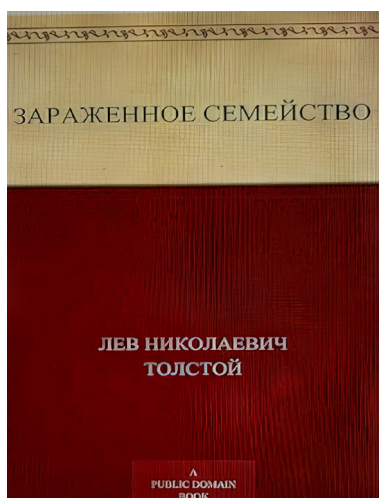
Về nghệ thuật kịch, Tolstoy cho rằng, bản thân nó có chung cội nguồn với văn học, có hiệu lực mạnh mẽ và ý nghĩa hiện thực sinh động, lớn lao, sâu sắc hơn khi được biểu diễn trên sân khấu. Vào năm 1856, ở những buổi đầu hoạt động văn học - kịch của mình, ông bắt đầu trải nghiệm viết hài kịch.

Những khúc đoạn, cảnh diễn của vở hài kịch *Gia đình quý tộc* được lần lượt hiện ra, mà dĩ bản của nó có tên là *Người thực tế*. Rồi nữa, những cảnh diễn của hai vở hài kịch đều chung một cốt truyện như các vở *Cầu phúc của ông chủ dựng* và *Tình yêu tự do*. Về đề tài gia đình, ông viết hài kịch *Người theo chủ nghĩa hư vô* (bản thảo đầu tiên được bảo tồn, với tên *Hài kịch ba màn*). Trong những trải nghiệm ấy, ông lên án lối sống quý tộc, bản chất đạo đức suy đồi của tầng lớp này. Năm 1864, ông hoàn thành vở hài kịch hoàn chỉnh đầu tiên *Gia đình truyền nhiễm* (*Зараженное семейство*), (thời gian đầu ông đã viết các vở, như *Cái cũ và cái mới*,

Lev Nicolayevich Tolstoy (1828-1910)

Những người đương thời nhưng không được dân dựng), khuynh hướng được khẳng định là đấu tranh giải phóng phụ nữ và viết những kịch bản phản ánh tư tưởng của những người cách mạng dân chủ.

Gia đình truyền nhiễm, vở hài kịch hoàn chỉnh đầu tay của Tolstoy⁽¹⁾

Nhận thức về nghệ thuật kịch của Tolstoy có liên quan đến “bước ngoặt tư tưởng” trong thế giới quan của nhà văn. Trước những mâu thuẫn đau thương của xã hội đương thời, ông tăng cường ý nghĩa lớn lao của sân khấu dân tộc, phản đối những biểu diễn sân khấu nông cạn, thấp kém, ra sức bênh vực cho tầng lớp

nông dân khổ ải. Những năm 80 của thế kỷ XIX, cùng với những truyện ngắn của mình, Tolstoy đã viết một số kịch bản cho sân khấu nhân dân và được chào đón. Phát huy kết quả to lớn trong lòng khán giả, nhân dịp biểu diễn vở hài kịch *Người cất rượu vang đầu tiên* (Первый дустиллятор), phỏng theo truyện ngắn *Kẻ chuộc lại ổ bánh mì*, chống tệ nạn nghiện rượu, đã được dân dựng và biểu diễn trên sân khấu của nhà máy sứ ở Peterburg, năm 1886, nhưng chẳng bao lâu, vở kịch này bị cấm bởi cơ quan kiểm duyệt. Vào những năm đầu của chính quyền đương thời, các nhóm sân khấu nghiệp dư được thành lập và kịch bản *Người cất rượu vang đầu tiên* được xuất bản. Năm 1883, bất chấp luật cấm, Tolstoy viết kịch bản *Piotr - Người làm bánh* (Пётр - Пекарь), được dành cho các nhà hát nhân dân và năm 1918, đạo diễn Mayerkhold dân dựng vở kịch này trên sân khấu nhà hát Alexandrinsky, Moskva.

Gia nhập dòng kịch nhân dân, Tolstoy đã viết vở *Người nơi khác đến và anh nông dân* (Con đường của giải phóng, 1909) và hài kịch *Tất cả phẩm chất từ nó*, 1910, (tên đặt lại là *Đền ơn đáp nghĩa*, và được dân dựng tại nhà hát Korsh cùng năm). Đáp ứng kịp thời những đòi hỏi của công chúng khán giả bình dân, ông viết những vở kịch

(1). Lần đầu tiên được xuất bản trong cuốn *Leo Tolstoy: Những tác phẩm nghệ thuật chưa xuất bản*, năm 1928.

ngắn, thường thay đổi vị trí của hành động, tạo ấn tượng mạnh đối với người xem.

Tolstoy đã viết vở *Thế lực của bóng tối* (*Власть тьмы*), dành cho các nhà hát nhân dân. Vì tính phức tạp của kịch bản, nên không thể xếp nó vào hàng ngũ kịch *Giáo huấn*, mà chỉ có mặt trong những vở kịch nhân dân. Vở hài kịch *Những thành tựu của nền giáo dục* (tên ban đầu là *Những kẻ chiêu hồn*, *Sự ranh mãnh*, 1889 – 1890, đã được dàn dựng năm 1891 tại hai nhà hát Alexandrinsky, Malui ở Moskva).

Vở *Thế lực của bóng tối*, viết năm 1886, được dàn dựng tại nhà hát Văn học, thuộc tao đàn mỹ thuật, ở St. Petersburg vào năm 1895 và cũng trong năm này, lại được dàn dựng tại hai nhà hát Alexandrinsky, Malui. Vở kịch dường như là hiện thân của *Phương pháp nghệ thuật và văn học Moskva*, đã được đạo diễn Stanislavsky dàn dựng.

Vở *Thi hài sống* (*Живой мрын*, 1900) được công bố sau khi ông qua đời, năm 1910. Năm 1911, nhà hát Nghệ thuật Moskva đã dàn dựng,

Cảnh trong vở *Thi hài sống*, sân khấu Nhà hát Moskva, 1911

biểu diễn và được đánh giá là “Tài sản quý báu” trong di sản nghệ thuật kịch của Tolstoy.

Chủ nghĩa hiện thực dũng cảm, trong sáng, biểu hiện khát vọng khám phá, phát hiện bản chất của những hiện tượng hiện tượng đời sống, một đời sống xã hội Nga đương thời đầy biến động, mà cũng chính những hiện tượng ấy đã *qui xác* những đặc trưng nghệ thuật kịch của

Tolstoy. Trên cơ sở những cốt truyện kịch của mình, Tolstoy đã nêu ra những sự kiện có thật trong đời sống, làm phát lộ những đặc trưng có tính bản chất của chúng, mà với những đặc trưng đó, lối sống xã hội và thái độ “bèo dạt mây trôi” của số nhà văn đương thời đã bị phê phán. Những tội ác có trong vở kịch *Thế lực của bóng tối* được nhìn nhận như là kết quả tất yếu của đời sống “khô sai”, “bóng tối” của nông thôn Nga, và thế lực “vô liêm xỉ” của đồng tiền đã xâm nhập trắng trợn vào cuộc sống làng quê của đất nước này. Hợp “mốt” thời bấy giờ là đam mê “thuật chiêu hồn”, dường như đã trở thành một sự “buông thả” và “nghiện ngập”. Cái thói đời “buông thả”, “nghiện ngập” của thế lực đồng tiền ấy đã bị vạch trần và lên án trong vở hài kịch *Những thành tựu của nền giáo dục*, hiện thân của cái xã hội “kỳ sinh”, được xây dựng trên sự bóc lột tàn bạo nhân dân. Mâu thuẫn bi kịch giữa cá nhân con người và một nhà nước cảnh sát, sự dối trá và giả nhân giả nghĩa của xã hội quý tộc - tư bản ấy được phơi bày trong kịch bản *Thi hài sống*, mà sự thật của nhiều vụ án đã trở thành cơ sở của cốt truyện. Sức mạnh tố cáo của những vở kịch của Tolstoy thách thức sự kiểm duyệt của nhà nước, cũng như cảnh sát đương thời. *Thế lực của bóng tối* được công bố vào năm 1887, được dàn dựng và biểu diễn, nhưng ngay lập tức đã bị cấm. Nhưng vào năm 1895, chính Sa hoàng đã dỡ bỏ lệnh cấm từng phần đối với vở *Thế lực của bóng tối*, *Niềm túng quẫn* và hài kịch *Những thành tựu của nền giáo dục*. Nhân dịp này, nhiều nhà hát, đạo diễn đã “té nước theo mưa”, dàn dựng và biểu diễn nhiều kịch bản của ông cũng như nhiều tác giả khác.

Sức mạnh và ý nghĩa vĩnh cửu của những kịch bản của Tolstoy, thể hiện ở tâm lý sâu sắc của chúng, là những mâu thuẫn thực tại của đời sống Nga được phát lộ chân thực, làm xao xuyến, say đắm lòng người. Nhờ đó vở kịch “nông dân” *Thế lực của bóng tối* đã biểu thị là

một vở kịch tâm lý, triết học. Một mặt, nó thể hiện ý nghĩa con người nói chung, mặt khác, lại củng cố lòng tin vào thắng lợi của chân lý cao cả nơi con người, bởi thiên hạ đang dần nhận ra và “đẩy lên” ở bản thân những trầm tư, suy tưởng đến tận đáy thăm của sự suy đồi đạo đức xã hội, về nỗi nguy hiểm của sự thoả hiệp với lương tâm. *Thế lực của bóng tối* ngay sau đó đã xuất hiện trên sân khấu của nhiều nhà hát châu Âu, như được dàn dựng và biểu diễn tại nhà hát Paris, năm 1888; Nhà hát Tự do của A. Antuan; các nhà hát ở Berlin, năm 1890; Nhà hát Tự do của O. Bram ở Genève, Brussels, Amsterdam... Các diễn viên bi kịch *Italia* như E. Sackoni và E. Novelli đã dàn dựng kịch bản này thành một vở diễn hấp dẫn và đưa vào chương trình kịch mục của nhà hát mình. Kịch Tolstoy đã được coi là biểu tượng của thị hiếu sân khấu thời bấy giờ.

Tolstoy quan niệm: “Phẩm chất chủ yếu của tác phẩm nghệ thuật kịch là do hư cấu, vì thế mà độc giả hay khán giả đều tưởng tượng được bằng những cảm giác từ các nhân vật hành động”⁽²⁾. Về biểu diễn của những người diễn viên, ông đòi hỏi họ phải thể hiện như thật. Ông cho rằng, nếu “... độc giả nhìn thấy bằng con mắt của tác giả, là những gì anh ta đã viết ra, thì khán giả, chính là ở tất cả những gì người diễn viên sống và trình diễn trên sân khấu, ở đây *ảo giác biến mất*...”⁽³⁾. Một trong những yếu tố cơ bản của nghệ thuật kịch, mà ông không tiếp nhận ở kịch William Shakespeare là *tính ước lệ*. Đó là “tính chất khác thường” của những tình huống cùng những tính cách, ông đã kiến giải như thế, và đó cũng là nguyên nhân chủ yếu để ông không tiếp nhận ở Shakespeare. Tolstoy phản đối tính ước lệ sân khấu, đồng thời, yêu cầu cảm giác về đời sống phải thật hoàn chỉnh. Ông thậm chí chối bỏ mọi độc bạch. Bằng sự sắc bén của nghệ thuật trào phúng, ông đã cố gắng đạt tới những phương thức hiện thực chủ nghĩa (có thể tìm dẫn chứng trong vở *Những thành tựu của nền giáo*

dục, lối sống quý tộc xuất phát từ trong những trạng hình lỗ bịch, đáng cười qua con mắt của những người nông dân).

Lời nói, tác phong, cử chỉ, thái độ của các nhân vật trong kịch của Tolstoy luôn tương thích với tính cách, khí chất, tuổi tác, trình độ học vấn, hoàn cảnh xã hội của chúng. Những tính cách nghệ thuật kịch của ông có đầy đủ chất sử thi. Ông đã chỉ ra những mâu thuẫn nội tại của đời sống (“phép biện chứng của trái tim”) trong mối liên hệ chặt chẽ với dòng chảy của thực tại. Bởi vậy các kịch bản của ông, bao gồm từ hàng loạt những bức tranh, những sự kiện nghệ thuật kịch được qui định bởi hoàn cảnh, mà trong đó chúng diễn ra. Tuy đã làm cho sân khấu gần lại với cuộc sống, nhưng, Tolstoy vẫn lo lắng rằng “sự sống” ấy không che đậy nổi “phương diện tâm hồn”, tinh thần của vở kịch. Ông nhấn mạnh, trong kịch, cái quan trọng không chỉ là tư tưởng, là suy nghĩ (tư duy) mà còn là ảo giác (vô thức) của đời sống, cái đó chính là phương pháp, phương tiện cho “sự cảm nhiễm” của con người hiện hữu tư tưởng ấy. Sự vi phạm nguyên tắc nghệ thuật kịch này đã dẫn đến những thất bại trong dàn dựng các kịch bản Tolstoy. Và chính K. S. Stanislavsky đã nhìn ra nguyên nhân không thành công của vở diễn *Thế lực của bóng tối*, do ông dàn dựng ở Nhà hát Nghệ thuật Moskva (1902), trong đó, phương diện tinh thần của kịch bản... đã không cảm nhiễm được nó là gì, và như thế nào”⁽⁴⁾.

Trong kịch bản của Tolstoy, không hề có sự bóng gió, mà tư tưởng (quan niệm) được thể hiện nơi chúng một cách tự nhiên. “Người ủng hộ”, phương tiện biểu hiện của kịch bản là những *hành động*, Tolstoy lên tiếng phản đối xu hướng (mong muốn) thay thế nội dung của kịch bản bởi những tâm trạng mơ hồ, sự tác động tinh thần, ảnh hưởng đạo đức bởi những kích động tình cảm dưới sự hỗ trợ của những xảo thuật sân khấu. Ông lên án không chỉ nghệ thuật kịch của

(2). Tolstoy Toàn tập. Tập 35, 1950, tr. 251

(3). Sách đã dẫn, tr. 251

(4). Tolstoy Toàn tập. Tập 1, 1954, tr. 260 (bản tiếng Nga)

những người theo chủ nghĩa tượng trưng, mà thậm chí, cả những kịch bản của A. P. Chekhov, do tính chất “lập lũng” của chúng. Tuy vậy, tổng thể sáng tác của kịch tác gia này vẫn được ông đánh giá rất cao.

Tác phẩm của nghệ thuật kịch... bao gồm trong đó tất cả những gì Tolstoy đã viết ra để hiển thị bản thân tính đa dạng theo những tính cách và những hoàn cảnh của con người và đặt ra trước chúng, cung cấp cho chúng tất cả những giải pháp cần thiết thuộc về đời sống, mà vấn đề đời sống ấy, con người không giải quyết được nữa, đành phải che lấp đi hành động của chúng... để nhận thức như là vấn đề đã được giải quyết. Những quan niệm của Tolstoy đối với kịch được tập trung ở những nghiên cứu, tiểu luận phê bình của ông như nghiên cứu *Nghệ thuật là gì?* (*Что такое искусство?*, 1897 – 1898) và nghiên cứu *Về Shakespeare và về kịch* (*О Шекспире и о драме*, 1903 - 1904).

Vào những năm 1880 – 1900, Tolstoy sáng tác vở kịch tự sự *Và ánh sáng chiếu trong bóng tối* (còn có những tên gọi khác như *Ánh sáng của vũ trụ*, *Bản lĩnh*, *Ánh sáng chiếu trong bóng tối*), nhưng không thật trọn vẹn và được công bố vào năm 1911; năm 1917 đã không bị kiểm duyệt thu hồi, sau Cách mạng, nó cũng không bị cấm dàn dựng. Năm 1918, đạo diễn Arbatov đã dàn dựng vở kịch này và biểu diễn tại nhà hát Nhân dân ở Petrograd (St Petersburg cũ). Năm 1922, đạo diễn Saratovsky à Rostovsev đã dàn dựng, biểu diễn nó tại sân khấu nhà hát kịch.

Là nhà viết kịch, Tolstoy đã rất nghiêm khắc với chính mình, nhiều lần chép đi, viết lại các bản thảo của mình (có vở có đến 8 phương án khác nhau). Ông khẳng định rằng, nhà biên kịch cần phải hiểu biết sâu sắc kỹ thuật sân khấu, tự đọc những kịch bản của mình cho các diễn viên khi dàn dựng, làm việc quanh bàn, để cùng họ bàn bạc những chi tiết chưa rõ hoặc khó hiểu trong kịch bản. Tại các buổi tập, ông thường kiểm tra lại *tính thích hợp* của kịch bản với sân khấu, có

chỗ nào còn chưa hợp lý, ông lập tức sửa, điều chỉnh và đưa cái mới vào nhân vật. Tolstoy đã làm rất nhiều cho sự gắn lại của sân khấu với đời sống để dân chủ hoá sân khấu, làm sâu sắc hơn chủ nghĩa hiện thực trong kịch. Tài năng nghệ thuật kịch của Tolstoy đã được hoàn thiện trong thực tế hoạt động sáng tạo của nhóm nghệ sĩ - diễn viên Nga nổi tiếng như O. Sadovsky và P. A. Strepetovoy (từng đóng vai Matron), M. G. Savina (vai Akulina), I. V. Illinxy (vai Akim) trong vở *Thế lực của bóng tối*, V. F. Komisagievsky (vai Betay), K. X. Stanislavsky (vai Zvezdinsev), A. R. Artioma (vai người đầu bếp già) trong vở *Những thành tựu của nền giáo dục*, I. M. Moskvina, I. N. Bersenev, N. K. Ximonov, M. F. Romanov (vai Fedia Protasov) trong vở *Thị hải sống*, v. v. ...

Sự thâm thúy và tính kịch sôi động nơi tác phẩm có tính sử thi của Tolstoy đã lôi cuốn sự chú ý của các nhà hát. Hơn nữa trong cuộc đời mình, Tolstoy đã thực sự chứng kiến những **chuyển thể** và **dàn dựng sân khấu** những tác phẩm của ông như *Phục sinh* (1902 tại Nhà hát Odeon, Paris, do A. Batai chuyển thể), *Anna Karenina* (1907, nhà hát Antuan, Paris, do E. Ghipo chuyển thể).

Tiểu thuyết *Phục sinh* (*Воскресение*) được F. F. Raskolnikov chuyển thể, năm 1930, và dàn dựng bởi đạo diễn Nemirovich Dantrenko, từ tác giả chuyển thể Katralov, Maslova vai Elanskaia, vở kịch *Anna Karenina* (*Анна Каренина*) được chuyển thể sân khấu (từ tiểu thuyết cùng tên), bởi tác giả N. D. Volkova, đạo diễn Nemirovich Dantrenko dàn dựng, năm 1937, diễn viên Anna vai Taraxova, Karenin vai Khmeliov đã tạo ra những *sự kiện* vang dội của đời sống nhà hát Nghệ thuật Moskva.

Năm 1944, tiểu thuyết *Chiến tranh và hoà bình* (*Война и Мир*) được Prokofiev chuyển thể thành vở nhạc kịch (*Opera*), và trở nổi tiếng trong lĩnh vực âm nhạc hiện đại Nga. Nhiều tác phẩm khác của Tolstoy đã được dựng thành

Cảnh phim *Anna Karenina*, Clarence Brown, 1935

những bộ phim hấp dẫn, như *Anna Karenina* (Clarence Brown, 1935), *Phục sinh* (Mikhail Shvejtser, 1960), *Chiến tranh và hòa bình* (Sergey Bondarchuk, 1965)...

Xuất thân từ một gia đình nhiều đời thuộc tầng lớp quý tộc Nga, nhưng Tolstoy đã từng làm bạn thân thiết với quần gia của gia đình và cùng cày ruộng với các “tá điền”. Vì thế, ông không chỉ thấu hiểu con người, lối sống quý tộc Nga (từ chính thể, quyền lực của nhà nước Sa hoàng đến tâm địa, tính cách những kẻ quý tộc - tư bản Nga), mà cũng thấu hiểu, xót xa, cảm thông trước những nỗi thống khổ của giai cấp nông dân và người lao động bị áp bức, bóc lột tàn nhẫn. Tolstoy cũng là một trí thức, am hiểu sâu sắc lịch sử dân tộc Nga và nhiều nước châu Âu. Ông lấy hoạt động sáng tác văn học nghệ thuật, một mặt, làm nhân chứng lịch sử của dân tộc và thời đại mình, mặt khác, đồng nghĩa với hành động đấu tranh cách mạng “tẩy rửa” đời sống xã hội.

Với mục đích đã được xác định ấy, nên Tolstoy nghiên cứu rất kỹ những nguyên tắc,

khuyňh hướng chủ nghĩa hiện thực châu Âu và những nhà hiện thực chủ nghĩa tiêu biểu Nga. Trong nghệ thuật kịch, Tolstoy nghiên cứu kỹ lưỡng kịch của W. Shakespeare, A. P. Chekhov. Ông phân tích, đánh giá một cách khoa học với những sáng tác của họ để nhận rõ những giá trị sáng tạo, cũng như những nhược điểm của họ, tìm ra những biện pháp nghệ thuật không thích hợp với sân khấu hiện thực của mình. Chẳng hạn, ông không tiếp nhận tính “ước lệ” trong nghệ thuật kịch của Shakespeare và thái độ “lập lờ” về tư tưởng trong kịch của Chekhov. Với Stanislavsky, ông không chấp nhận “cách nhìn và xử lý một cách ảo giác” đối với con người và đời sống trên sân khấu. Tất cả những gì được phản ánh trong kịch bản đều phải chân thực, điển hình, khái quát hoá và cá biệt hoá. Đến lượt mình, người diễn viên đóng vai, phải ăn mình vào tác giả tiểu thuyết, bằng hành động nghệ thuật đầy sức miêu tả, biểu cảm chính xác, sắc sảo và đẹp đẽ của mình hiện sinh con người - nhân vật trên sân khấu đầy đủ, toàn vẹn,

sâu sắc như chính nó đang là ở đời sống. Mà con người trong thực tại đời sống, thì ở thời đại nào cũng thế, đời sống tinh thần luôn được cấu thành bởi các yếu tố hữu thức, vô thức, hạ ý thức, thậm chí cả ảo thức (phản phát tâm linh). Khi biểu diễn con người, nhân vật kịch, trong vở diễn trên sân khấu, diễn viên đóng vai nhất thiết phải quán triệt sáng tạo, biểu diễn đầy đủ trong nhau, hoặc đan xen nhau giữa các yếu tố này, cùng với những nét tính cách (tính chung và cá tính) của nó.

Đã 115 năm, nhưng giá trị “con người” và tri thức về nghệ thuật kịch và sân khấu của Lev Nikolayevich Tolstoy vẫn còn nguyên giá trị. Mong rằng các kịch bản của ông được các nhà hát, các đơn vị kịch nói nước ta ngày nay chọn lọc, chuyển ngữ, dàn dựng và biểu diễn cho đồng bào ta xem, cùng với việc tham khảo học tập của giới nghệ sĩ sân khấu nước nhà.

** PGS., TS. Nghiên cứu nghệ thuật sân khấu*

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Tolstoy Toàn tập, Tập 35, 1950
2. Tolstoy Toàn tập, Tập 1, 1954, (bản tiếng Nga)

*Ngày tòa soạn nhận được bài: 11/5/2025; Ngày nhận xét, phản biện: 19/5/2025
Ngày đồng ý đăng: 2/6/2025; Ngày đăng: 25/6/2025*